

SAFEVÎ ÇAĞINA AİT ÜÇ TÜRKÇE MEKTUP VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Cihat AYDOĞMUŞOĞLU*

Öz

Safevi Devleti (1501-1736), 16. yüzyılın başında Türkmen aşiretlerinin desteğini arkasına alan İsmail Mirza tarafından kurulmuştur. Ak Koyunlu mirası üzerine başkent Tebriz'de hâkimiyetini ilan eden ve "Şah" unvanını alan İsmail Bahadır Han, On İki İmam Şiiliğini resmi din olarak seçmiştir. Bu tarihten itibaren İran'ı Şiilik şemsiyesi altında birleştirmeye çalışan Şah İsmail, doğuda Özbek ve batıda Osmanlılarla mücadele halinde olmuştur. Bu mücadele, Şah İsmail'in halefleri Şah Tahmasb ve Şah Abbas devirlerinde zirve noktasına ulaşmış ve pekçok kanlı muharebe yapılmıştır. Büyük Şah Abbas (1587-1629) ile ordu ve idare sisteminde birtakım düzenlemelere giden ve güçlenen Safevi Devleti, onun mirası üzerinde 17. yüzyılda bir müddet daha rahat yaşayacaktır. 18. yüzyılın ilk yarısında ise Safevi Devleti, Afgan istilaları sonucu tarihe karışacaktır. Biz bu makalede, Safevi çağına ait üç Türkçe mektubu ortaya koyarak yazılış devreleri itibarıyla bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İran, Safevi Devleti, Şah İsmail, Büyük Şah Abbas, Abdülmümin Han.

Abstract

Three Turkish Letters in the Age of Safavids and Their Evaluation

Safavid Empire (1501-1736) was founded by Mirza Ismail who took the support of the Turkmen tribes at the beginning of the 16th century. Ismail Bahadır Khan declared his kingdom at Tabriz former Aq Qoyunlu capital. After that Shah Ismail chosed the Twelve Imam Shi'ism as a official religion. From this date, Shah Ismail tried to unite the Iran under the umbrella of Shi'ism. He has foughted the Uzbeks in the east and the Ottomans in the west. This struggle has continued in the period of Shah Tahmasb and Shah Abbas. Especially Shah Abbas the Great has made many bloody combat with his enemies. Shah Abbas the Great (1587-1629) has made some arrangements in the army and the government system of the Safavid Empire. By this reforms Safavid Empire become more stronger. Safavid Empire

* Yrd.Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, aydogmusoglu@ankara.edu.tr

lived more comfortable life for a while on his legacy in the 17th century. After that the Safavid Empire was destroyed by Afghan invasions in the first half of the 18th century. In this article, we put forward three Turkish letters of the Safavid era and we also try to make an assessment on them.

Keywords: *Iran, Safavid Empire, Shah Ismail, Shah Abbas the Great, Abdul-Mo'min Khan.*

Giriş

Anadolu, Azerbaycan, İran ve Suriye bölgesi Türkmenlerinin desteğini arkasına alan Safeviye Tarikatı lideri Şeyh İsmail, 1501 yılının ortalarında Ak Koyunlu başkenti Tebriz'de Heşt Beheşt Sarayı'nda tahta oturmuştur. Böylece Safevi Devleti resmen kurulmuş oluyordu. “Şah” unvanını alan Şeyh İsmail, On İki İmam Şiiliğini resmi mezhep ilan etmiş, sikke bastırması ve devletin kuruluşuna destek veren Türkmen beylerine önemli görevler vermiştir (Gündüz *Son Kızılbaş* 45-73).

Safevi Devleti, Türkmen aşiretleri tarafından kurulmuştur. Devleti kuran ve geliştiren unsur kalabalık sayıda göçebe ve köylü Türk topluluklarıdır. Safevi Devleti'ni kuran usnurlar “Kızılbaş” diye anılmışlardır. Kızılbaş sözünü iftiharla kullanan kurucu Türkmen aşiretleri, devletlerini “devlet-i Kızılbaş” ve ülkelerini “ülke-i Kızılbaş” tabirleri ile vasıflandırmışlardır. XIII ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'daki Türk göçebe unsurunun kızıl börtük giydiği kesin olarak bilinmektedir. Bu sebeple daha sonraki yüzyıllarda Safevi mürid ve askerlerinin giydikleri külah ve taçların renginin de kızıl olmasına şaşmamak gerekir (Sümer *Safevi Devleti* III).

Devletini sağlamlaştırdıktan sonra İsmail Bahadır Han, H. 916 (M. 1510-1511) yılında doğuda Özbeklere karşı bir sefere girişmiş ve iki taraf arasında yapılan muharebede Özbek hükümdarı Şeybânî Han öldürülmüştür. Şah İsmail böylece yaptığı seferlerle İran'da siyasi birliği tesis etmiştir (Yazıcı 54). Şah İsmail'in Anadolu'da yapmış olduğu telkin ve tahrikler sonucu Osmanlı Devleti ile Çaldıran Savaşı (1514) yapılmış ve Safeviler mağlup olmuşlardır. Şah İsmail devrinde Azerbaycan, Horasan, Fars, Irak-Acem, Kirman ve Huzistan Safevilere bağlanmış ve Belh, Kandahar ile Diyarbakır zaman zaman Safevi hâkimiyetine geçmiştir (Gündüz *Safeviler* 453). Çaldıran Savaşı'ndan yaklaşık 10 yıl sonra 1524'de Şah İsmail vefat etmiş ve yerine oğlu Tahmasb Mirza geçmiştir.

Şah Tahmasb bir müddet Türkmen aşiretlerinin güç mücadeleleriyle uğraştıktan sonra Osmanlılarla karşı karşıya gelmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın üç Acem (İran) seferinden sonra iki devlet arasında 1555 tarihinde Amasya Barışı yapılmıştır. Şah Tahmasb devrinde doğuda ise

Özbeklerden Herat ve Babürlülerden Kandahar alınmıştır. Şah Tahmasb, 52 yıllık bir idareden sonra 1576'da vefat etmiştir (Yazıcı 55). Şah Tahmasb'ın ardından yaşanan sıkıntılı yıllardan ve taht mücadelelerinden sonra 1587 tarihinde Şah Abbas devri başlamıştır. Şah Tahmasb'ın torunu ve Muhammed Hüdâbende'nin oğlu olan Şah Abbas, Safevi Devleti'nin en büyük birkaç hükümdarından biridir (Sümer *Safevî Tarihi* 11).

Büyük Şah Abbas (1587-1629) devri, Safevilerin her bakımdan zirveye çıktıkları bir çağ olmuştur. İçte ve dışta birliği sağlayan Şah Abbas, Özbekler, Babürler ve Osmanlılarla başarılı savaşlar yapıp kaybedilen toprakları geri almıştır. Aynı zamanda Batıyla temas sağlayan Şah Abbas, ticareti geliştirerek sosyal bir refah devri yaşatmış ve ülkesinde geniş çaplı imar faaliyetlerine girişmişti. Şah Abbas, azim ve irade sahibi, faal ve akıllı bir hükümdar idi. O, bir taraftan dâhili karışıklıklar diğer taraftan hâricî tehditler karşısındaki Safevi Devleti'ni yıkılmak tehlikesinden kurtardığı gibi ona en parlak ve kudretli devrini de yaşatmıştır ((Sümer *Safevî Tarihi* 21).

Şah Abbas'ın ardından 1629'da tahta oturan Şah Safî, devlet işlerini vezirlerine bırakmış ve şahsi arzuları peşinde hareket etmişti. Bu sebeple 1638'de Osmanlı Devleti ile yapılan muharebe kaybedilmiş ve Bağdat Safevilerin elinden çıkmıştır. 1639 yılında Osmanlı Devleti ile yapılan Kasr-Şirin Antlaşması ile de iki ülke arasında barış dönemine girildi. Doğuda Özbek saldırıları ise yağma ve talan dışında etkisiz kaldı. Şah Safî, saltanatı sırasında pekçok önemli devlet adamını idam ettirmiştir (Gündüz *Safevîler* 455). Ayrıca Şah, mülk toprakları hassa arazilerine katarak mali ve askeri düzensizliğin artmasına sebep olmuştur. 1642'de vefatının ardından yerine oğlu II. Abbas geçmiştir.

Şah II. Abbas devri, Safevilerin sonbaharı olarak nitelendirilmektedir. 1648'de Babürlerden Kandahar'ı almıştır. Ayrıca Basra Körfezi'ndeki etkinliklerini artıran Hollandalılar bazı imtiyazlar almaya muvaffak olmuşlardır. II. Abbas, saltanatı sırasında sert uygulamalar sergilemiş ve devleti bir düzen içine almak istemiştir. Onun saltanatı boyunca dâhilde kayda değer bir hâdise olmamış ve komşu devletler ile olan münasebetler de –Kandahar istisnası dışında- dostça sürdürülmüştür. Şah II. Abbas'tan sonra Safevi Devleti'nin gerileme devri başlamıştır (Karadeniz 54-55).

1666'da tahta oturan Şah I. Süleyman, kendisini haremden uzak tutarak devlet işlerine vermeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Devlet işleri onun zamanında saray kadınları ve hocaların eline kalmıştır. Osmanlı Devleti bu sırada Viyana muhasarası ile meşgul olduğundan iki taraf arasında sulh antlaşması yapılmıştır. 1694 yılında Şah Süleyman vefat ettiğinde Safevi ülkesi merkezi otoriteden yoksun kargaşalıklar içinde saldırıya açık bir hale gelmiş idi (Karadeniz 55-56).

1694 yılında tahta oturan Şah Hüseyin, karşısında ekonomik sıkıntılarla dolu bir ülke bulmuştu. Sultan Hüseyin ile birlikte Safevi Devleti de inhitata başlamıştır. Onun devrinde doğuda Özbekler saldırıya geçmiş ve ülkede otorite boşluğundan yararlanan emirler (Gürcüler, Beluçlar vs.) isyan bayrağını açmışlardı. Tabii disiplini bozuk olan bir orduyla bu isyanları bastırmak kolay olmuyordu (Karadeniz 57-58). Yollarda emniyet kalmadığından ticaret aksamış, rüşvet ve ağır vergiler altında halk ezilmeye başlamıştı.

Şah Hüseyin zamanında Safevi Devleti'nin içinde bulunduğu karışıklığı değerlendiren ve Şah'ın din adamları vasıtasıyla güttüğü Şii siyasetini bahane eden Afganlar 1709 yılında istilaya başlayıp 13 yıl içinde Kandahar, Herat, Meşhed, Kirman ve sonunda 1722'de Safevi başkenti İsfahan'ı ele geçirmişlerdir. Safevi tahtına ise Kazvin'e kaçmış olan Tahmasb Mirza [II. Tahmasb] geçmiştir.

Tahmasb Kulu Han unvanlı Nadir Bey Afşar'ın gayretleriyle 1729'da Afganlar Safevi ülkesinden çıkartılmışlardır. 1732 yılında Safevi ülkesinde idareye tam olarak hâkim olan Nadir Bey Afşar, II. Tahmasb'ın liyaketsizliğini bahane ederek onu tahttan uzaklaştırıp yerine 10 aylık oğlunu III. Abbas namıyla tahta çıkarmıştır (Gündüz *Safevîler* 455). Kısa bir müddet sonra III. Abbas'ın çok küçük yaşta olmasından istifade ile 1736 tarihinde Mugan Ovası'nda toplanan kurultayla Afşarların Kırklı obasından Nadir Han Afşar, Safevi Devleti'ne son verip kendi hanedanlığını tesis etmiştir (Yazıcı 56-57). Safevi Devleti, İslâm devrinde İran'da kurulmuş olan devletlerin en uzun ömürlüsü olmuştur.

Safevi Devleti'nin zayıflama ve yıkılış sebeplerini arasında, devletin kuruluşundaki mezhebî bağlılığın giderek yok olması, Şah Abbas'ın reformları sonucu oluşan ordu içindeki eski ve yeni unsurların rekabeti ve çarpışması, Şah Abbas ve ardıllarının toprak sistemindeki yeni uygulamaları sonucunda mülk ve hassa topraklar arasındaki dengenin bozulup ekonomik sıkıntı oluşturması, hükümdarların şahsi beceriksizlikleri, şehzadelerin devlet idaresinden uzak yetişmesi ve devlet yönetiminde saray kadınları ile hocalarının müdahaleleri sayılabilir (Karadeniz 49-59).

Osmanlı-Safevi savaşlarında üst üste yenilgiler alınınca devlet teşkilatlarının yeterli olmadığını anlayan Safevi şahları özellikle Şah Abbas ile birlikte idari ve askeri reformlar yaparak devlet teşkilatlarını güçlendirmek istemişlerdir. Bunda bir dereceye kadar başarı sağlansa da hiçbir zaman Osmanlı Devleti'nde işlediği şekilde merkezi otoritenin mutlak hâkim olduğu, sıkıntılar yaşansa da belli bir toprak istemin olduğu, düzenli vergi toplandığı ve modern silahlarla mücehhez disiplinli bir ordu

kurulamayacaktır. Zira Safevileri yıkıma götüren en önemli etkenlerden biri de kanaatimizce budur.

Safevi Devleti, Ak Koyunlu Devleti'nin idari teşkilat ve müesseselerini almıştır. Devlet teşkilatında Ak Koyunlu ve İlhanlı geleneğini devam ettirmekle kadîm İran devlet anlayışının da canlanmasına katkı yapmışlardır (Gündüz *Safeviler* 455). Safevilerin bu anlamda ve İran coğrafyasını Şiilik şemsiyesi altında birleştirilmeleri göz önüne alındığında modern İran'ın [Fars+Şii] oluşumundaki katkıları yadsınamaz.

Ak Koyunlu ve Safevi devletlerinin askeri bakımdan Osmanlı ve Memlük devletlerinin aksine olarak Türk göçebe teşekküllerine dayanması, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki Türk topluluklarından (Avşar oymakları vs.) mühim kümelerin İran'a gitmelerine sebep olmuştur (Sümer *Oğuzlar* 281). Bunun doğal bir neticesi olarak Türk aşiretlerinin yoğun olarak bulunduğu Safevi ülkesindeki sosyal hayat da konar-göçer Türkmen oymaklarının yaşayış özelliklerini bünyesinde barındırmıştır. Kızılbaş Türkmen aşiretleri sebebiyle İran coğrafyasında Türkçe yaygınlık kazanmış ve Safevî şahları da zaman zaman Türkçe yazışmalar yapmışlardır. Tabii Safevî çağında Türkçe'nin saray ve ordunun dili olduğunu bunun yanında devletin resmî yazışma dilinin ise –istisnalar dışında- Farsça olduğunu belirtmek gereklidir. Safevi ülkesinde Türkmen oymakları yanında yerli Fars ahali (şehirli ve köylü olmak üzere) de bulunuyordu. Ayrıca genelde ticaret ehli olmak üzere gayr-i müslim tebaa da vardı. Batılı seyyahlar, Safevi ülkesindeki yaşayış, konuşulan diller ve Safevi Devleti'nin tebaası olan tüm bu sınıflara ait enteresan gözlemler aktarmaktadırlar.

Şah İsmail'in Türkçe Mektubu

Çaldıran Savaşı öncesinde Şah İsmail'in ümerâsından Ahmed Ağa Karamanlu'yu Durgud Oğlu Musa Bey'e gönderip yeni bir teşebbüse geçtiği bilinmektedir (Tekindağ 52). Turgutlular, Karamanoğullarına bağlı büyük ailelerden olan ve başında Turgut Bey'in bulunduğu bir Türkmen oymağı idi. Turgutlular, Karaman Eli'nin Osmanlıların eline geçmesinden sonra da siyasi bir kuvvet olarak varlıklarını bir süre daha devam ettirmişlerdir (Sümer *Turgutlular* 120-122). Tufan Gündüz, Şah İsmail'in Turgutoğlu Musa'ya 1512 yılında gönderdiği bu nâme ile Karaman bölgesindeki müritlerini yönlendirmek istediğini belirtmektedir (Gündüz *Son Kızılbaş* 123).

H. 7 Rebiülevvel 918 [M. 23 Mayıs 1512] tarihli olup Emir-i A'zam-ı Ekrem Musa Durgut Oğlu'na iftihârü'l e'âzîm ve'l a'yân Ahmed Aka Karamanlu'nun o tarafa gönderildiğini bildiren Şah İsmail'in fermanında “*el hükmü lillâh Ebu'l Muzaffer İsmail Bahadır sözümüz*” ibaresini hâvi

tuğranın altında Şiiler için önem arzeden On İki İmâm'ın isimlerinin yazılı olduğu mühür bulunmaktadır (Tekindağ 52). Merhum Ş. Tekindağ, adı geçen nâmenin aslının Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde (Nr. 5460) olduğunu söylemektedir. Adel Allouche, eserinin Ek'ler kısmına bu asıl nüshanın fotokopisini koymuştur.

Mektubun metni şu şekildedir: “ *Emir-i A'zam-i Ekrem Musa Durgut Oğlu inâyet ve şefkatimiz ümidvâr olundın sonra şöyle bilsün kim iftihârü'l e'âzîm ve'l a'yân Ahmed Aka Karamanlu ol tarafa gönderdük ve ol yerin ihtiyarlığın kendüye şefkat etsün. Gerek kim müşârünileyh sözünden ve maslahatdan çıhmasun [çıkmasın] ve mütâbaat [tâbi olma] ve yardım onga [ona] kılsun. Kim inşae Allah-ü Te'âla her ne kim itmek muradı ve isteği olsun hâsıldur. Günden güne her iş vâki bulsa Ahmed Aka ittifâkı ile dergâh-ı muallâmıza bildirsünler. Kim her nevi buyurgumuz [buyruğumuz] olsa amel itsün. Gönlümüzü hoş dutub merhametimize ümiddâr olsun (Allouche Ek-C).”*

Şah İsmail, Musâ Turgudoğlu'ndan Anadolu'daki Safevî elçisi olan Ahmed Aka Karamanlu ile irtibata geçerek emirlerini dikkate almasını istemektedir. Şah ayrıca bölgedeki faaliyetlerin tüm ayrıntılarından kendisinin haberdar edilmesini emretmektedir. Türkçe yazılan ve Sultan Selim'in tahta geçmesinden kısa bir süre sonra gönderilen bu mektup, Osmanlı İmparatorluğu içinde ve özellikle Anadolu topraklarında Safevî ağının ne kadar etkili olduğunu göstermektedir (Allouche 183).

Özbek Hükümdarı Abdülmümin Han'ın Şah I. Abbas'a Gönderdiği Türkçe Mektup

Safevîlerin kudretli hükümdarı Şah I. Abbas, 1592 yılında Özbeklere karşı Horasan'a bir sefer düzenlemişti. Bu sefer sırasında Özbek hükümdarı Abdullah Han'ın oğlu Abdülmümin Han, Kızılbaş askerinin Bestam Ovası'nda toplandığını haber alarak Nişabur'a gelmiş ve buradan küçümseyici bir mektup yazarak Horasanlı bir ulak vasıtasıyla Şah Abbas'a göndermiştir (Aydoğmuşoğlu 185-186). Çağatay Türkçesi ile yazılan bu mektup, 16. yüzyıl Safevî kroniklerinden *Nekâvetü'l Âsâr fi Zikri'l Ahyâr* adlı eserde yer almaktadır. Eserine mektubun Farsça tercümesini koyan Z. Sâbityan, mektubun yazılış tarihini 6 Eylül 1592 olarak vermektedir (Sâbityan 252).

Abdülmümin Han'ın Şah I. Abbas'a gönderdiği mektup şu şekildedir: “ *Eyâlet penâh, saltanat destgâh, Abbas Mirza'ga ma'lûm ola kim kadîmü'l eyyâmdan beri pâdişahlarning iki iş bolur. Biri sulh biri uruş [savaş]. İmdi biz devlet ve ikbal bilenig Nişabur üstünge gelib tururmız ve sen tâki Bestam haddige [sınırına] gelib turursun. Eğer uruşdadsığa [savaşmaya] gilür*

bolsan asla mâni yokdur ve eğer sulhdadsıga [barış için] hem gilür bolsan, seni Irak Pâdişahı bolsang biz Horasan Padişahı tururmiz. Niçün kim mundin [bundan] burun [önce] Sultan Hüseyin Mirza [Baykara] birlan Uzun Hasan [Ak Koyunlu] karar birüblar. Şol desturni manzûr kılıb ol hayalni kılısang Müselmanların refâhiyeti için bolagay ve tâki padişahlıganı kişi bir cemaatin arkasından kılıb bolmas. Gerek az gerek köb [çok] her kimse Tengri Te'âla pîruz bolsang, mülk O'nun turub dua ve selâm tiledi [diledi] (Natanzî 407-408). ”

Şah II. Abbas'ın Türkçe Mektubu

Safevî hükümdarı Şah II. Abbas (Ebu'l Muzaffer ve'l Mansûr Şah Abbas el Musevî es Safevî es Sâni) devrinde H. 1070 (M. 1659/1660) yılında Türkiye'den İran'a seyyah Derviş Mustafa ile arkadaşları gelmişlerdi. Ulema, şeyh ve dervişlerle sohbet etmeye mütemâyil olan ve Derviş Mustafa ile arkadaşlarını kabul eden Şah II. Abbas, seyyah Derviş Mustafa'nın konuşmalarından pek hoşlanmış, ona ve arkadaşlarına iyi muamelede bulunmuştu. Hatta Mustafa ile yanındakilerin Türkiye'ye dönmelerinde kolaylık göstermesi için II. Abbas, Şirvan beylerbeyine bizzat kendi eliyle Türkçe bir mektup yazmıştır (Sümer *Safevî Tarihi* 31). Bu mektubun suretlerinin devrin iki kaynağında (Abbasnâme s. 255; Veli Kulu Han Şamlu, *Kıyasü'l Hakânî*, British Museum, Add. 7654, vr. 142a) bulunduğunu merhum Faruk Sümer söylemektedir 19. asır müelliflerinden meşhur Rıza Kulu Han da aynı mektubu bu müelliflerin birinin eserinden alarak kitabına koymuştur (Ravzatü's Safa-yı Nâsirî, VIII, 480-481).

Safevî hükümdarı Şah II. Abbas'ın mektubu şu şekildedir: “ *İhlâs tarikinde râsihü'l 'akîde [imânî sağlam] Hacı Menuçehr Han, teveccüh ve inâyetim tarafına bî-nihâyetsiz bilüb özünü ekser hâturımda bilesin. Husus bazı feyizlü meclislerde inşaallah yahşi vechile huzurumuza yetmek müyesser ola. Âine-i zamîrî [iç aynası] Eimme-i Ma'sûmîn [On İki İmâm] aleyhisselam mihrinden [sevgisinden] musaffâ [saflaştırılmış] Derviş Mustafa buldaş [yoldaş] birle [Pîrle] Şirvan semtinden öz vilâyetine gitmek irâdesi var. Mihribanlık [güler yüzlülük] lâzimesin yere getirüp revâne [yolcu] idesün (Rıza Kulu Han 481). ”*

Şah II. Abbas, devrinin ulema ve dervişleriyle yakından ilgileniyor ve onların nasihatlerine kulak veriyordu. Şeyh Bahaeddin, Mevlana Muhammed, Mir Muhammed Bakır, Mevlana Receb Ali Tebrizî ve Mir Ebu'l Kâsım onun sohbetinde bulunan devrin dinî şahsiyetleri arasındadır. Ulemayı himaye eden Şah, bir keresinde Mevlana Receb Ali Tebrizî'den himmet ve hayır dua talep etmiş ve ardından onun seccadesinin altına altın bırakmıştı. Aynı şekilde Anadolu'dan gelen Derviş Mustafa adlı zeki derviş

de beğenmiş ve ülkesine dönmesi için kolaylık gösterilmesi amacıyla Şirvan Hâkimi'ne kendi el yazısı ile Türkçe bir ferman göndermiştir (Rıza Kulu Han 6923).

Fars tarih yazarlarının eserlerine Türkçe mektupları koymaları, şimdiki ilim adamları gibi devrin İranlı müverrihlerinin de Şah II. Abbas'ın mektubunu Türkçe yazmış olmasını ilgi çekici bulduklarını gösteriyor. Zira Türkçe'nin Safevi çağında sarayın konuşma dili olduğu ve İran'ın kuzey batı eyaletlerinde tam bir hâkimiyet kazandığı Avrupalı seyyahların eserlerinden anlaşılmaktadır (Sümer *Safevî Tarihi* 31).

Sonuç

Safevî Devleti, 16. yüzyılın başında Safevîye Tarikatı lideri Şeyh İsmail tarafından kurulmuş ve On İki İmam Şiiliğini resmi mezhep kabul etmiştir. Batıda Osmanlılar ve doğuda Özbekler olmak üzere Sünni iki Türk devleti ile mücadele eden Safevî Devleti, varlığını hâkim olduğu bölgelerde Şiiliği kabul ettirerek korumaya çalışmıştır. Tabii bu politikasından en fazla etkilenen kesimler Türkmenler olmuşlardır. Safevî Devleti'ni kuran Türkmenler, Şah I. Abbas'ın reformlarına kadar devlet yönetiminde ve orduda etkin olarak görev almışlardır. Büyük Şah Abbas ile birlikte Safevî Devleti'nin de yönü ve karakteri değişmeye başlamıştır. Başkentini Türk bölgelerinden uzak orta İran'da Farslığin merkezi İsfahan'a alınması, çeşitli reformlarla Türkmen beylerinin etkinliğinin azaltılıp oymakların dağıtılması ve yeni ihdas edilen gulam sınıfı ile Çerkez ve Gürcülere yönetimde yer açılması, devletin konar göçer merkezli Türk karakterini zayıflatmıştır. Nihayetinde Safevî Devleti, 18. yüzyılın ilk yarısında Afgan istilasının neticesinde kargaşaya sürüklenmiş ve yıkılmıştır.

Safevî çağına ait yukarıda bahsettiğimiz iki Türkçe mektup, Safevî Devleti'nin resmi (yazışma) dilinin Farsça olmasının yanında Safevi divanından bazen Türkçe mektupların çıktığını da göstermektedir. Bu istisnaların sebebi, yazışmaya konu olan olayın özel durumu ile ilgili olmakla beraber Safevî Devleti'ni kuran unsurun tıpkı Osmanlılarda olduğu gibi Türkmen oymaklarına dayanması ile Safevi şahlarının Türk olup saray ve orduda Türkçe konuşulmasından kaynaklanmaktaydı. Ayrıca Abdülmümin Han'ın yukarıda verdiğimiz mektubundan, Özbek hükümdarlarının da yazışmalarda bazen Türkçe kullandığı ortaya çıkmaktadır. Bunun sebebi de Safevi Devleti'nin saray ricalinin Türkçe anlayabilecek olması ile yazışmalar için yetecek kadar Farsça bilen münşilerin olmama ihtimalidir. Tüm bunlara ilaveten, Safevî Devleti'nin doğu (Özbekler) ve batısında (Osmanlılar) yer alan devletlerin de Türk

devletleri olması kanaatimizce bazen yazışmaların Türkçe yapılmasında etkili oluyordu.

Safevi sarayında ve orduda Türkçe konuşulduğu gibi zaman zaman resmi vesikalar da Türkçe hazırlanmaktaydı. Safevî çağında İran coğrafyasında Türkçe'nin yoğun olarak kullanıldığını batılı seyyahların gözlemlerinden de öğrenmekteyiz. Seyyahlar (Della Valle, Kaempfer, Adam Olearius vs.), Türkçe'nin etkinliğine dikkat çekerken “*Şah bile Türkçe konuşuyordu*” diyerek hayretlerini gizleyememişlerdir. Yine tarih yazıcılığında (Tezkire-i Şah Tahmasb, İskender Bey Türkmen, Kadı Ahmed Kumî vs.) On İki Hayvanlı Türk takviminin kullanılması ile saray ve askerî teşkilatta -Tezkîretü'l Mülûk adlı Safevi devlet teşkilâtını tafsilatıyla anlatan eserden de anlaşılacağı üzere- Türkçe ünvan ve terimlere (Eşik Ağası, Tüfenkçi Başı, Kullar Ağası, Âli Kapu vs.) rastlanması, Türk kültürünün Safevi çağındaki dikkat çekici unsurlarındandır. Ayrıca Safevî Devleti'nin İlhanlı, Ak Koyunlu ve Çağatay devletlerinin teşkilâtlarını benimsemesi devletin Türk karakterinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

- Allouche, Adel. *Osmanlı-Safevî İlişkileri (Kökenleri ve Gelişimi)*, Çev: A. Emin Dağ, İstanbul: Anka, 2001.
- Aydoğmuşoğlu, Cihat. *Şah Abbas ve Zamanı (1587-1629)*. Ankara: Berikan, 2013.
- Gündüz, Tufan. "Safeviler", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* 35 (2008): 451-457.
- Gündüz, Tufan. *Son Kızılbaş Şah İsmail*. İstanbul: Yeditepe, 2010.
- Karadeniz, Yılmaz. *İran Tarihi (1700-1925)*. İstanbul: Selenge, 2012.
- Natanzî. *Nekâvetü'l Âsâr fî Zikri'l Ahyâr*. Yayına Hazırlayan: İhsan İşrâki, Tahran: Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1373.
- Sâbityan, Z. *Esnâd ve Nâme-hâ-yı Târihî (Devre-i Safevîye)*. Tahran: Kitâbhâne-i İbn-i Sina, 1343.
- Sümer, Faruk. *Oğuzlar*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999.
- Sümer, Faruk. *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Sümer, Faruk. "Safevî Tarihi İle İlgili İncelemeler: I. ve II. Abbas Devirleri", *Türk Dünyası Araştırmaları* 69 (1990): 9-32.
- Sümer, Faruk. "Turgutlular", *İslâm Ansiklopedisi* 12/2 (1988): 120-122.
- Rıza Kulu Han Hidâyet. *Târih-i Ravzatü's Safâ-yı Nâsîrî*. Tahran: Kitâb Fûrûşhâ-yı Merkezî, 1339.
- Rıza Kulu Han Hidâyet. *Târih-i Ravzatü's Safâ-yı Nâsîrî*. Yayına Hazırlayan: Cemşid Kiyânfer, Tahran: İntişârât-ı Esâtir, 1385.
- Tekindağ, Şehabeddin. "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *Tarih Dergisi* 17. 22 (1967): 49-78.
- Veli Kulu Şamlu. *Kıyasü'l Hâkânî*. Yayına Haz: Hüseyin Sâdât Nâsîrî, Tahran: Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-i İslâmî, 1371.
- Yazıcı, Tahsin. "Safeviler", *İslâm Ansiklopedisi* 10 (1979): 53-59.